

Den självstyrda periferin

FAY LUNDH NILSSON*

Lunds universitet

Gustav Berry, *Den självstyrda periferin: Lanthushållsundervisningen och styrningen av den svenska landsbygden 1890–1970*, Studier i utbildnings- och kultursociologi, nr. 17 (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2023), 310 s.

Gustav Berrys avhandling utspelar sig under en tid av omfattande och genomgripande samhällsförändring. Avhandlingen behandlar tiden för den andra industriella revolutionen fram till 1970-talet. Under perioden äger en fullskalig industrialisering rum liksom en storskalig befolkningsomflyttning från landsbygden till städerna. För jordbrukets del kan perioden beskrivas med Paul Erkels begrepp *der lange Abschied vom Agrarland*, det vill säga som en långdragen, komplicerad och ojämn process. Tidigare forskning har framför allt intresserat sig för statens agerande i omvandlingen av den agrara näringen. I internationell forskning (bland annat av Lisbeth van Grief) antyds emellertid ett speciellt svenskt förhållande till agrar styrning jämfört med andra europeiska länder där staten haft en starkare styrande funktion än vad som tycks ha varit fallet i Sverige. Här har i stället sinsemellan olika agrara grupper varit av avgörande betydelse för framväxten av ett nytt agrart landskap. Avhandlingens syfte är därför att genom det svenska exemplet belysa, bredda och fördjupa förståelsen för landsbygdsstyre under perioden. Fokus ligger på de sociala dimensionerna av civilsamhällets engagemang i styrandet av landsbygden och på det över tid varierande samspelet med statens ambitioner att styra landsbygden in i det moderna Sverige.

Redan vid periodens början finns en stark tilltro till vetenskap och teknologi och efterhand utvecklas också en stark tro på samhällsplanering och utbildning som svar på radikala samhällsförändringar. Den kvinnliga lanthushållsundervisningen utgör den spegel som Berry valt för att fördjupa förståelsen för högmodernitetens landsbygdsstyre. Valet av lanthushållsunder-

* Fil. dr i ekonomisk-historia, fakultetsopponent.

visningen har sin grund i internationell forskning där utbildning studerats som en av flera idéer om hur jordbruket skulle styras att hantera den sociala och ekonomiska utvecklingen i samband med industrialiseringen och moderniseringen av samhället i övrigt. Här använder sig Berry av begreppet pedagogisering (*educationalization*) som syftar till att se utbildning som svar på diverse samhälleliga problem men som hitintills inte fått något nämnvärt genomslag i svensk utbildningshistorisk forskning. Utbildning ska här framför allt förstås som en påverkansprocess i form av fostran. I detta fall utgörs problemet av att unga kvinnor över tid i allt högre utsträckning lämnar landsbygden för ett liv utanför jordbruket, vilket under hela perioden ses som ett överhängande hot mot landsbygdens fortlevnad. Oron över upplösningen av traditionella sociala och kulturella gemenskaper kopplades till kvinnorna som ansågs utgöra själva grunden för jordbrukarkårens biologiska och sociala reproduktion. Kvinnornas flykt utgjorde sålunda motivet för framväxten av lanthushållsutbildningar med starka fostrande inslag. En intressant aspekt av pedagogisering som lyfts fram, och åtminstone delvis bekräftas i avhandlingen, är att pedagogiseringen kan vara självförstärkande i den meningen att ett misslyckande kan generera ännu mer resurser för att fortsätta att misslyckas, något som Marc Depaepe kallat för en spiral av pedagogisering.

Ett annat utbildningshistoriskt perspektiv är den forskning som uppmärksammat fostrandets förutsättningar vad gäller organisatoriska och finansiella villkor. Här hämtar Berry inspiration från tidigare forskning om utbildningens finansiering och materiella villkor som bygger på marxistiska och foucaultianska teoribildningar. Den agrara styrningsforskningen bidrar också med teoretiska perspektiv. Här kan nämnas Jess Gilberts begrepp agrara intellektuella, som Gilbert använt för att visa hur amerikanska jordbrukstjänstemäns härkomst och klasstillhörighet kunde användas för att främja deras egna klassintressen.

Utifrån bland annat ovan nämnda teoretiska ansatser formulerar Berry tre forskningsfrågor som utgör stommen i avhandlingen: Varför uppstod och bedrevs lanthushållsundervisningen? Vilka var lanthushållsundervisningens organisatoriska och ekonomiska förutsättningar? Vilka sociala intressen stod bakom lanthushållsundervisningen?

I kapitel 2, "Det långa avskedet från agrarsamhället", tecknar Berry en bild av det Sverige som växte fram under den undersökta perioden. Här spelar naturligtvis den förda jordbrukspolitiken en viktig roll i det att den avspeglar den komplicerade och ojämna process som omvandlingen av jordbruket och landsbygden innebar. Den svenska jordbrukspolitiken gick i 1900-talets början ut på ett socialt motiverat gynnande av småbruken. Under 1930-talets jordbrukskris stod moderniserings- och rationaliseringssträvanden i fokus

och under de senare behandlade decennierna var ambitionen att inlemma landsbygden i det snabbt framväxande välfärdssamhället. Den agrara moderniseringen släpade emellertid efter på typiska kvinnoområden samtidigt som dessa krympte till följd av övergången från hushålls- till marknadsproduktion med medföljande maskulinisering och mekanisering av produktionen.

De fyra följande kapitlen utgår från avhandlingens forskningsfrågor och behandlar motiv, villkor och aktörer i förändringsprocessen. I kapitel 3, "En föränderlig kamp mot kvinnoflykten", söker Berry svar på frågan om varför den agrara lanthushållsundervisningen uppstod och bedrevs. Källmaterialet utgörs av en stor samling tryckt och otryckt material som skildrar debatt och beslut om lanthushållsundervisningen under hela perioden 1890–1970. Här visar Berry hur kvinnoflykten legitimerade lanthushållsundervisningen och dess starkt fostrande inslag. Den mera exakta målgruppen förändrades emellertid över tid, liksom inriktningen och de bakomliggande motiven för undervisningen. I början av perioden riktade sig undervisningen till yngre kvinnor ur de lägre samhällsgrupperna på landsbygden med motivet att hindra dessa från att fly jordbruket. Argumenten för att bygga ut lanthushållsundervisningen hade starka konservativa drag och utbildningen i sig syftade till att begränsa den agrara underklassens kvinnors handlingshorisonter. Under 1930-talets rationaliseringssträvanden skiftade målgruppen till flickor och ogifta kvinnor i mellanskiktet av jordbrukare och hemmansägare. Under denna period utgick man ifrån att kvinnorna skulle kunna förmås att stanna kvar på landsbygden genom modernisering av den agrara tillvaron. Undervisningen fick därför uppgiften att förebygga kvinnornas flykt snarare än att hindra den. Här kom hemkonsulentverksamheten, som infördes i slutet av 1930-talet, att spela en viktig roll. Den ovannämnda målsättningen under periodens senare decennier, att integrera jordbrukarna i välfärdssamhället, ledde till en inriktning mot familj jordbrukens gifta kvinnor som på grund av arbetskraftsbrist inte längre kunde räkna med kvinnlig hjälp i hushållet. Undervisningen skulle då, genom ekonomisk och bostadssocial fostran, lindra effekten av kvinnoflykten. Oavsett vem som utgjorde målgrupp för pedagogiseringen av kvinnoflykten från landsbygden vid olika tidpunkter, kan Berry avslutningsvis konstatera att diskussionerna fördes över huvudet på de berörda kvinnorna. Här kan även anas den spiral av pedagogisering som nämnts ovan. Kvinnorna fortsatte att lämna landsbygden, vilket inte resulterade i en avveckling av lanthushållsutbildningen utan snarare i ökade insatser, bland annat från statens sida, samtidigt som lanthushållsutbildningen tvingades till förändring för att passa nya målgrupper.

I Kapitel 4, "Styrningens villkor", undersöks de ekonomiska och organi-

satoriska förutsättningarna för framväxten av lantushållsundervisningen. Kapitlet bygger på tre delundersökningar av lantushållsundervisningens tre institutioner: lantushållslärlarinneseinarierna, lantushållsskolorna och hemkonsulentverksamheten. Källmaterialet utgörs av verksamhets- och revisionsberättelser ur lantushållslärlarinneseinariernas skolarkiv, Lantbruksstyrelsens berättelser och statliga utredningar angående lantushållsskolorna samt årsberättelser från Jordbrukare-Ungdomens Förbund, Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund samt Lantbruksstyrelsens berättelser vad gäller hemkonsulentverksamheten. I likhet med andra utbildningsformer som växte fram under andra halvan av 1800-talet och det tidiga 1900-talet utgjorde privata bidrag, donationer och elevavgifter de dominerande inkomstkällorna för lantushållsskolorna under de tidiga decennierna. Grundarna av lantushållsskolorna behöll därmed också kontrollen över utbildningarna under flera decennier. Efterhand fick staten emellertid en allt viktigare roll som finansör, framför allt sedan skolformen formellt inrättats av staten i början av 1940-talet, och stärkte därmed sitt inflytande över utbildningarna. Det agrara civilsamhället fungerade dock fortsatt som huvudsaklig organisator av lantushållsundervisningen. Detta samspel mellan det agrara civilsamhället och staten stärktes ytterligare i det nätverk av statliga institutioner, exempelvis Jordbruksverket och jordbruksdepartementet, och frivilliga ideella organisationer på landsbygden som träffades för gemensamma överläggningar på den årligt återkommande så kallade Jordbruksveckan i Stockholm.

I kapitel 5, "Landsbygdsborgerligheten", undersöks de agrara aktörerna bakom lantushållsundervisningen med hjälp av en för ändamålet sammanställd kollektivbiografi, vars syfte det är att fastställa styrelseledamöternas sociala status vid lantushållsskolorna under perioden 1915–1955. Kollektivbiografien innefattar drygt 1 500 styrelseledamöter och består av uppgifter om vilken socialgrupp (I–III), samhällsgrupp (jordägare, jordbruksjästemän etcetera) och yrkesklass som ledamöterna tillhörde. Studien kompletteras med en närstudie av tre lantushållsskolors styrelseledamöter och en annan närstudie av jordbruksjästemän (agronomer), även styrelseledamöter vid lantushållsskolor. Med hjälp av det digra källmaterialet visar Berry att landsbygdens medel- och överklass samverkade i lantushållsskolornas styrelser och att de förenades i två gemensamma intressen – att stärka jordbrukets position i industrisamhället och att samtidigt bibehålla en traditionell samhällsordning. Som kapitlets rubrik antyder benämner Berry dessa aktörer för landsbygdsborgerligheten. Denna delade självbild med 1800-talets agrara ståndspersoner som ansåg sig förpliktiga att, i kraft av sin ställning och utbildning, upplysa och genom goda exempel undervisa landsbygdens underklasser. Landsbygdsborgerligheten fanns representerad i lantushålls-

skolestyrelserna i form av två samverkande grupper: det provinsiella etablissemanget med ekonomiska tillgångar, inflytande och anseende och de agrara intellektuella med tolkningsföretråde i jordbruksfrågor genom sin utbildning, yrkesroll och expertis. Här finner vi dels jordbrukstjänstemännen, dels lanthushållslärarynnorna. De agrara intellektuella förknippas, enligt Berry, av rationaliseringssträvandena inom jordbruket medan det provinsiella etablissemanget framför allt förknippas med socialkonservativa strävanden.

"En landsbygdsborgerlig lärarkår" är rubriken för avhandlingens sjätte och näst sista kapitel som bygger på en kollektivbiografi omfattande drygt 1 700 lanthushållsskolelärarynnor. Dessa var alla utbildade vid ett av de två lanthushållsseminarierna Rimforsa i Östergötland och Brogård tillhörande fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala under perioden 1907–1962. Här fostrades de blivande lärarynnorna till föredömen för jordbrukets kvinnor genom just den exempelpolitik som redan 1800-talets agrara ståndspersoner ansågs särskilt passande för de utbildade undre klasserna. Utbildningarna vid seminarierna var attraktiva och antalet utbildningsplatser var få i relation till antalet sökande. I regel krävdes en treårig förberedelseperiod i form av praktik och kurser innan det kunde komma på tal att bli antagen till seminarierna. Utöver lång förberedelse tid krävdes också de rätta kontakterna. Berry finner här att landsbygdsborgerliga aktörer agerade grindvakter och att deras ideal användes som måttstock vid antagningen, vilket innebar att personliga egenskaper snarare än omfattande kunskaper var avgörande för att komma in på seminarierna. Rekryteringen skedde av naturliga orsaker ur de egna leden, det vill säga att det framför allt var döttrar till hemmansägare och lantbrukare samt välbeställda högre tjänstemän på landsbygden som hade en chans att bli antagna. Geografiskt spelade särskilt Skåne en viktig roll vid rekryteringen. Här fanns landets största koncentration av folkhögskolor och yrkesskolor för jordbruket såväl som en stark jordbrukssektor med stora lantbruk och inte minst ett starkt agrart civilsamhälle.

Det sista kapitlet, kapitel 7, "Den självstyrda periferin", utgör en sammanfattning av avhandlingens viktigaste resultat. Här lyfter Berry framför allt fram att avhandlingen, genom studiet av utbildning har bidragit till att bringa samman olika nivåer och aspekter av agrar styrning, vilka i tidigare forskning studerats som separata fenomen.

Som framgått av ovanstående genomgång av avhandlingens olika delar bygger Berrys avhandling på ett gediget källmaterial. Inte minst insamlandet och upprättandet av de båda stora kollektivbiografierna (lanthushållsskolornas styrelseledamöter och lanthushållslärarynnorna) förtjänar att uppmärksammas då de utgör ett solitt underlag för den analys av de sociala dimensionerna av landsbygdens aktörer som är kärnan i avhandlingen. Som läsare skulle jag dock redan inledningsvis ha önskat en tydligare uppställ-

ning av var i avhandlingen de olika studierna med respektive delstudier/närstudier tillämpas då det lätt uppstår en förvirring kring dessa begrepp. För övrigt kan det diskuteras om den kompletterande närstudien av tre lant-hushållsskolors ledamöter egentligen tillför något utöver det som den större studien redan konstaterat.

Avhandlingen är i långa stycken mycket detaljerad, vilket naturligtvis både har sina förtjänster och sina svagheter. Berry visar att han gått grundligt till väga men samtidigt utgör detaljrikedomen en risk att de stora sammanhangen ibland får stå tillbaka. I det första kapitlet konstaterar Berry till exempel att lant-hushållsutbildningarna ”introducerades förhållandevis sent i Sverige, omkring 1910”. Här hade det varit på sin plats att redan från början sätta in den lant-hushållning som Berry kommer att ägna sig åt i ett större sammanhang och koppla den till de tidiga kvinnliga utbildningarna vid folkhögskolorna, som i stor utsträckning handlade om just kvinno-sysslorna i lant-hushållet. Denna förhistoria framstår som viktig, inte minst på grund av det faktum att många lant-hushållsskolor var sprungna ur och knutna till folkhögskolor runt om i landet fram till 1940-talet då de formellt avknoppades från folkhögskolorna. Dessutom visar Berry själv att just folkhögskolorna kunde fungera som grindvaktare när det gällde antagningen till lant-hushållslärläro-seminarierna. Nu får läsaren denna viktiga bakgrund först längre fram i avhandlingen.

De lant-hushållslärläro-skor som utbildades vid seminarierna Rimforsa och Brogård kom i sin tur att utbilda nästan 80 000 kvinnor mellan åren 1913 och 1967. Det hade varit intressant att få veta något mer om vart alla dessa kvinnor tog vägen. Det antyds i texten att även om det fanns regioner där nio av tio elever var jordbrukardöttrar fanns det också regioner där dessa endast utgjorde en knapp fjärdedel av eleverna. I snitt kom 61 procent från jordbrukarhem år 1930 medan andelen vuxit till 77 procent i mitten av 1940-talet. Med tanke på att hela organisationen av kvinnlig lant-hushållsutbildning framställs som en räddningsaktion för att behålla kvinnorna på landsbygden inställer sig frågan om vilka motiv som låg bakom det faktum att en relativt stor andel av eleverna hade en annan bakgrund än agrar. En koppling till arbetsmarknaden utanför det agrara samhället hade varit på sin plats här, inte minst med tanke på den ”hembiträdeskris” som började visa sig på 1930-talet och som kom att präglade åtminstone hela 1940-talet.

Det vore också önskvärt med en viss jämförelse med de manliga agrara utbildningarna. Dessa nämns en passant men hade förtjänat en något större uppmärksamhet. Man kan som läsare knappast undgå att ställa sig frågan om det inte var samma landsbygdsborgerlighet som satt i lantmannaskolornas styrelser, med ett naturligt undantag för den grupp av agrara intellektuella som utgjordes av lant-hushållslärläro-skor. Som det är nu framstår

kvinnornas flykt från landsbygden som det enda problemet medan de män som också flydde landsbygden för bättre betalda arbeten inom industrierna knappast nämns överhuvudtaget.

Med detta sagt har Berrys avhandling stora förtjänster. Genom sin noggrannhet, sitt stora källmaterial och sitt kreativa upplägg att konstruera lanthushållsundervisning som ett fall av landsbygdsstyre utifrån begreppen motiv, villkor och aktörer, förmår Berry presentera nya perspektiv på hur sociala grupper, i det här fallet landsbygdsborgerligheten, kom att reagera på de snabba omvandlingarna av samhället som ägde rum under den studerade perioden. Avhandlingen förtjänar att läsas av alla som är intresserade av utbildningshistoria i allmänhet men även av dem som framför allt är intresserade av relationen mellan stat och civilsamhälle under högmoderniteten.